

BAHTİYAR VAHABZADE’NİN ŞİİRLERİNDE KENDİLİK BİLİNCİ

Mutlu DEVECİ *

**Ben öz azatlığıma Tanrı dedim
hagg dedim
Bir hükme bir fermana men başımı eğmedim**

Bahtiyar VAHABZADE

Özet

Bahtiyar Vahabzade, Türk Dünyası edebiyatının hikemi olduğu kadar lirik bir şairdir. Çalışmada, şairin şiirleri kendilik bilinci bağlamında analiz edilerek toplumsal ve bireysel açıdan değerlendirilmiştir.

Gelenek, görenek, örf ve adetleri içinde barındıran kültür ile dil ve tarih bilinci, varoluşsal seçimler ve sorumluluklar, devamlılık algısı ve kolektif bilinç, toplumsal kendiliğin değerler bütününe temsil ederken bu varoluş algısı Vahabzade şiirlerinin de ana izleğini oluşturur.

Kendiliğini toplumsal ve bireysel olanda algılayan şair, toplum ile birlikte ve onun için var olduğunu hisseden yüce birey konumundadır.

Anahtar kelimeler: Bahtiyar Vahabzade, şiir, kendilik bilinci, bireysel, toplumsal.

Self Consciousness in The Poems of Bahtiyar Vahabzade

Abstract

Bahtiyar Vahabzade, as far as being the ruler of the literature of the Turkish World, he is also a lyrical poet. In the study, the poems of the poet have been evaluated through a social and an individual perspective by analyzing them in the context of self consciousness.

The culture, the language and the consciousness of history, the value wholeness of existential choices and responsibilities, sustainability perception and collective consciousness selfness,

* Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/ELAZIĞ

which have been sheltering the traditions, customs, and folkways within itself, and which have been representing this existential perception, are forming the main path of Vahabzade poems as well.

The poet, having perceived his selfness in what is social and individual, is in a position of an individual where he feels that he exists together with the society and for the society.

Key words: Bahtiyar Vahabzade, poetry, self consciousness, individual, social.

Giriş:

Sosyal bir varlık olan insan başkalarının varlığında varoluşunu gerçekleştirir. Başkalarıyla birlikte olmak, onlar içinde yaşamak oldukça zordur. Birlikteliğin tekdüzeliğinde bireyleşme sürecini tamamlayamaz ve kendilik kimliğini oluşturarak onların önüne geçemez ise, başka/onlar gibi kalarak 'şey'leşir. Toplumsal kimlik içerisinde bireyleşme sürecine giren insan buradan 'kendisi' olarak bireysel kimlik ve kişiliği ile çıkabilirse tam/tüm şekilde bireylemiş olur. Bu anlamda sıkça dile getirilen; "Bireyler toplumu meydana getirir." sözünü değiştirerek; "Toplum bireyi meydana getirir." şeklinde okursak ikisi arasındaki bağdaşıklılığı da çözmüş oluruz. Bireyleşme yolculuğundaki insan, "Süreklilik ve esneklik kazanabilmesi için başkalarına gerek duyar. Bu başkaları, Kohut'un kuramında, 'kendilik nesnesi' (selfobject) olarak tanımlanmaktadır. Kendilik nesnesi kendiliğin uzantısı olarak algılanan kişidir." (Çuhadaroğlu 2001: 310). Bütün insanlarda olduğu gibi Vahabzade'de kendilik nesnesi başlangıçta annesidir. Yaşamın ilk yıllarında anneye sınırlı olan bu alan, çevresel açılımlarla birlikte genişleyerek toplumu kapsar ve kendilik kimliğini, 'öz'ünü burada yaratmaya çalışır. Tam bir bireyleşme, bu kimlik yaratımı yolculuğunda gerçekleşir. Yakup Çelik, Vahabzade'nin şiirlerini varoluşsal açıdan değerlendirirken; "İlk şiirlerinde varoluş kaygısını bütün boyutlarıyla hisseden Vahabzade'nin, 1980 sonrası yazdıklarında bilge bir insan kimliğine bürünerek teslimiyete yaklaştığını görürüz. Son şiirlerinde de varlık ve kâinatın gizemleri karşısında pes ederek teslim olmuş şairle karşılaşırız." (Çelik 2010: 27) diyerek ondaki varoluşsal kaygıların şiire yansıyan yüzünü tespit eder. Yakup Çelik'in tespitlerinden anlaşılacağı üzere şair, sanat yaşamının başlangıcından sonuna kadar varoluşsal kaygılarla şiirlerini kaleme almıştır. Özellikle 1980 sonrası şiirleri ile bilge insan kimliğinde görüngülenen şair, bu dönem şiirlerinde, kendisiyle ilgili gerçekler kadar içinde bulunduğu toplumun gerçeklerini de bilir.

Çalışmada, Türk dünyası edebiyatında hikemi olduğu kadar lirik bir şair de olan Bahtiyar Vahabzade'nin şiirleri kendilik bilinci bağlamında analiz edilecektir. "İç hesaplaşmalara daha çocuk yaşta başlayarak kendisinin hakemi veya hâkimi olan şair, sürekli kendi kendisini sorgular." (Özlem 2009: 60). Şiirlerindeki kendilik sorgulamalarında, kendisini toplumdan ayırmaz; aksine, toplumun bir parçası ve aydın bir bireyi olarak; 'olan' ve 'olması gereken' arasındaki keskin zıtlığı göstermeyi amaçlar. Bireyin kendini ve çevresini algılayış biçimi olan kendilik bilinci,

Vahabzade'nin şiirlerinde iki boyutuyla karşımıza çıkar:

1. Toplumsal Kendilik Bilinci
2. Bireysel Kendilik Bilinci

1. Toplumsal Kendilik Bilinci

Gelenek, görenek, örf ve âdetleri içinde barındıran kültür ile; dil ve tarih bilinci, varoluşsal seçimler ve sorumluluklar, devamlılık algısı ve kolektif bilinç, toplumsal kendiliğin değerler bütününe temsil eder. Toplum kendilik oluşumunda aynalayandır, kendilik nesnesidir. Toplumun kendiliğini kullanan ve ondan beslenen kendilik bilinci, aynaladığı nesneyi kendine dönüştürerek içselleştirir ve böylece farklılaşma başlar (Çuhadaroğlu 2001: 310). Kendilik bilinci özgür ve özgün bir yapılanma sürecinden geçerken kimi zaman toplumsal olanla çatışma yaşar. Toplumsal gerçeklikle bireysel olanın farklılığı bu çatışmanın temel nedenidir. Toplumsal kendilik kabullerinin dayatmaları, bireyi bunaltıp çaresizliğe iterken bireysel kendilik yaratımı sekteye uğrar. Birey için “olan”, toplumsal kabulleri imgeler; “olması gereken” ise, kendiliğe dayalı özgür bir dünyadır. Bu ikisi arasında bağdaşıklık kurulamazsa çatışma kaçınılmaz olur. Bireyin kendilik bilinci dışında yaratılan bir dünyada/çevrede tutunması güçtür. Kendilik bilincine sahip birey, toplumsal kabulleri aşamayınca iletişimsizlik ve yalnızlık ile kendine, dünyaya, çevreye olmak üzere üç farklı yabancılaşma görüngüsü ile absürt bir yaşam algısında sıkışıp kalır. Eğer kendilik bilincine sahip değil ise, onlardan biri olarak şeyleşir, ötekileşir ve gündelikte yitime uğrar, kaybolur.

Toplumsal kendilik, toplumun kendi tarihiyle ilintili olarak kolektif bir bilinç etrafında şekillenirse, toplumsal değerlerin ortak paydaları olan tarih, dil ve kültür gibi kimliksel unsurların birleştiricilik rolü ortaya çıkar. Bireysel olanın toplumsalda tutunmasını sağlayan kolektif ruh; parça ile bütün, yani birey ile toplum bağı güçlendirir.

Evrensel anlamda toplum-birey birlikteliği için özgürlük başat değerdir. Özgür bireylerin oluşturduğu birliktelikler, millî olanda; gelenek, görenek, örf ve âdetler gibi var edici kültürel değerlerle, tarih ve dil bilincinin farkındalığında gelişir. Toplumsal kendiliğin iz düşümünde beliren millî kimlik, birleştirici, kaynaştırıcı ve bütünleştirici özellikleriyle ortak değerler bütünüdür. Bütünün her parçasını ise, bireysel kendilik değerleri oluşturur.

Toplumsal kendiliğe sahip bireyler, varoluşsal anlamda kendilerini seçerken başkalarını da seçerek üzerlerine düşen sorumlulukları üstlenirler. Yaptıkları seçim ve üstlendikleri sorumluluklar oranında özgür bir yaşamın öznesi olurlar. Aksi takdirde, yabancılaşmaya, giderek ötekileşmeye sürüklenirler. Bahtiyar Vahabzade, kendilik bilinci ve özgürlük farkındalığı ile içinde yaşadığı toplumun kültürel ve tarihsel dönemine ayna tutar. Toplumsaldaki ‘ben’ini; millî tarih, millî kültür ve ana ‘dili’nde bulur. Türk toplumunun bir üyesi olarak tecrübeleriyle geçmişi ve geleceği şimdide algılar. Bireysel kendilik bilincini bahsedilen değerler düzlemi üzerinde kurarken toplumu da bu düzlemde olması gerek sese çağırır. Toplumsal kendiliğin gelişiminde etkili olan millî ve manevi değerler Vahabzade'nin özellikle üzerinde durduğu konulardır. Şair, millî ve manevi değerlerden uzaklaşarak kültür ve tarihleriyle

uzlaşmayan kendiliğine yabancılaşmış insanları, baskıcı düzenin kurallarına karşı olumsuz şartlar altında olsalar bile kendiliklerini korumaya çağırırken umutsuz değildir. “Zindanda Şeir” adlı şiirinde Vahabzade, içindeki gerçek-ben/öteki ile baş başadır:

*Sibirde en mügeddes
Arzu, dilekler yatır,
Böyük ürekler yatır,
Azadlığın canından
Keçen igidler yatır,
Arzu, ümitler yatır.
Kim deyir onlar yatır?
Onlar toprağın altda
Şahelenir, boy atır...
Onlar bir gün galhacag
O üfugde ağaran
Dan yerine yahşı bah!
Göyerecek ümidler.
Altaylardan baş alıb
Avropadan dayanan
Debilgeli igidler
Mete,
Teymur,
Oğuz han
Ne tez çıhdı yadından.*

(Vahabzade 2008: 125)

Vahabzade, dönemin baskıcı rejimi karşısında Türk tarihini yazan bilinçleri örnek göstererek milletini kendilik bilincine çağırarak ümitlendirir, cesaretlendirir. Yaşanan olumsuzluklara karşı direnme gücünün şanlı tarihimizden gelen millî değerlere sahip çıkmakla sağlanabileceğinin farkındadır. “Kendisi olamayış ya da kendisi oluşa karşı tavır, onu öteki konumuna iterken, bu durum onda var olma ihtirası (hırsı) olarak kendini gösterir ve Bahtiyar Vahabzade karşı-ötekiyi yaratır.” (Durmuş 2010: 53). Şiirde, millî tarih bilincinin yaratımında başat değer niteliğindeki toplumsal kendiliklerin ülküdeğer olarak hatırlatılması, aynı vatanda; birlikte ve karşılıklı yaşayan ‘ben’in bireysel kendiliğini toplumsallıkla açılmasıdır. Türk milleti, tarih boyunca arzu ve ümitlerini hiçbir zaman kaybetmemiştir. Bu bilinç ile şair, “Her şeye rağmen istikbal ümidini hiçbir zaman kaybetmez. Sibiry’a da çürütüldüğü zannedilen ‘büyük ürekler’in, ‘mügeddes arzu, ümidler’in, toprağın altında köklenip boy attığını ve bir gün ayağa kalkacağını, Türk tarihini örnek göstererek iman hâlinde haykırır.” (Karakaş 2010: 86). Millî tarihini unutanları; “Ne tez çıhdı yadından.” diyerek eleştiren

şair, içindeki öteki/gerçek ‘ben’i ile konuşur gibidir. Öteki olarak değerlendirdiğimiz, içerdeki gerçek ‘ben’, şairin kendilik nesnesidir. Kendilik bilincinin oluşmasında bu nesneye her zaman ihtiyaç vardır. Vahabzade’nin aynalayan kendilik nesnesi, Yunus Emre’nin; “Beni bende demen ben bende değilim / Bir ben vardır bende benden içeru” dediği, öteki/gerçek ‘ben’dir. Gerçek ‘ben’iyle yüzleşen şairin kendilik bilinci artarak güçlenir. Aynalanan ‘ben’, “Onlar bir gün galhacag.” diyerek şairi kendiliğe çağırır, ona ümit aşılır. Elbette ki onların kalkması mümkün olmayacaktır. Gelecek nesillere olan güven ve toplumsal kendilik bilinci, şaire bu dizeyi söyletiyor da denilebilir. “Arzu, dilekler yatır.” ve “Arzu, ümitler yatır.” dizelerindeki arzu, “Daima başka bir şeye yöneliktir. Arzu, amaçlıdır. O, daima, verili bir nesneye ya da ötekine duyulan arzudur. (..) O, aynı zamanda başka bir kendilik bilincini arzular. (...) Ötekilik arzu olarak eklenildiği durumlarda, kendilik bilincini güçlendirir. Bu nedenle Hegel, kendilik bilincini zorunlu olarak ‘ötekiliktен geri dönüş’ olarak da tanımlamaktadır.” (Dursun 2004: 57). Ötekinin sesini dinleyen şair artık güçlü bir kendilik bilincine sahip olarak kendine dönmüştür. Bu dönüşü, toplumsal anlamda da gerçekleştirebilmek için tarih bilincinden aldığı güçle milletine aktarmak ister. Farklı bir okumayla düşünülecek olursa bu dizede/şiiirde, toplumsal kendilik bilincinden uzaklaşarak yabancılaşan, ötekileşen insanlara karşı bir uyarı da söz konusudur denilebilir. “Kendim Olmalıyım” şiirinde de:

*Kendini derk eyle, kendini anla,
Ya ona, ya buna baş eğdin, yeter
Yadlara bu kadar yalmanmağınla
Kendine düşmansın özgeden beter*
(Vahabzade 1998: 12)

İlk dizede, kendilik bilincini oluşturmak için “Kendini derk eyle, kendini anla,” denmiştir. Burada yaratılmak istenen “kendinin terk edilmesi” olumsuzluğu, gerçek ‘ben’in/ötekinin ortaya çıkışını sağlamaktır. Ancak bu şekilde kişi, kendilik bilincini ötekiyle aynalayarak dışarıdan bir gözle yaratabilecektir. “Kat ettiği her aşamada, kendisini bilebilmek için, kendisini kendi karşısına koymak zorundadır. Kendisini bilebilmek için bilinç, kendinden başka bir nesneye ihtiyaç duymaktadır.” (Dursun 2004: 57). Şiiirde, “ya ona, ya buna baş eğ”mek, “yadlara bu kadar yalmanmak” ile kendilik bilincinin oluşamayacağı uyarısı yapılarak kendisini, kendi karşısına koymayan, yüzleşmekten kaçan bireyin eleştirisi yapılır.

“Kimdir benim düşmanım” şiirimde şöyle diyordum: Benim noksanlarımı görenlerin gözlerini kendi gözlerime takarak kendimi uzaktan görebilseydim, ben ben olurdum. Çoğu zaman benim kalbimde iki duygu karşı karşıya geliyor. Çok defa tezatlar içinde çırpınıyorum. Bir taraftan kendimi itham ediyor, diğer taraftan kendime hak kazandırıyorum:
*Bahtiyar, elimde gazap kamçısı
Gözümde kalbimin ateş damçısı
Bir yandan kendimin ittihamçısı
Bir yandan kendime vekil olmuşum.”*

Bana göre, insan kendisi hakkında ne kadar büyük düşünürse, o kadar küçük insandır. Hem edebi şahsiyetimin oluşumunda hem de pedagoji faaliyetimde, kendime ve başkalarına, kendine dışarıdan bakmak hissini aşlamaya çalıştım.”

(Vahabzade 1999: 14)

diyen Vahabzade, eleştirilerinin odağına insanın kendisini yerleştirir ve bireyselden hareketle evrensel bir göndermede bulunur.

Millet olmanın şartlarından biri olan dil, felsefi anlamda da kendi oluşu açıklaması bakımından, “varlığın evi” (Göka 1997: 105) olarak kendilik bilincine göndermede bulunur. Bu bilinç ile ana dili, şairin şiirlerinde toplumsal kendiliğin bir imgesi durumundadır:

*Bu dil- bizim ruhumuz, aşkımız canımızdır,
Bu dil- birbirimize ahd-peymanımızdır.
Bu dil- tanıtmış bize bu dünyada her şeyi,
Bu dil- ecdadımızın bize miras verdiği
Kıymetli hazinedir... Onu gözlerimizdek
Koruyup, nesillere bizde hediye edek.*

(Vahabzade 1993: 14)

Ana dili, insanın kimliğinin, benliğinin ve yaratıcılığının en seçkin ürünlerinden biridir. “Bu dil-” şeklinde başlayan dizelerde, dilin bireysel algılanışı kadar toplumsal birliktelikteki rolüne de göndermede bulunulur. Bizi biz yapan değerler niteliğindeki dil, birleştirici, kaynaştırıcı gücüyle, “bizim ruhumuz”, “aşkımız”, “canımız”, olduğu kadar, birbirimize verdiğimiz “söz” ve “yemin”ler gibi içtenlik değerlerimizi simgeler. Dünyayı dil aracılığıyla tanırız. Bilge şair Vahabzade, atalardan miras kalan bu kıymetli hazineyi gözümüz gibi koruyup bizden sonraki nesillere de aynı bilinçle yabancılaştırmadan aktarmayı öğütler.

Toplumsal kendilik algısından uzak bireylere de göndermede bulunan şair, “Kendimizden Öğrenelim” şiirinde:

*Başkasının çektiği
İstirap yetmez sana.
Özgenin yıkılması
yürüyüş öğretmez sana.
Azap çekici altta
Öz kalbini ezsene.
Kendin düş de,
kendin dur.
Hayatı derk etmeğin
Asıl yolu bak budur!*

(Vahabzade 1993: 23)

Kendiliği, kendi oluş bağlamında ele alan şair, yaşamını kendilik farkındalığı ile sürdürmeyenlere rotası ile yol haritası belli olmayanlara; “Özgenin yıkılması / yürüyüş öğretmez sana.” dizeleriyle göndermede bulunur. Yaşamı geçmişten geleceğe aktarılan deneyimler bütünü olarak algılayan Vahabzade’ye göre, başkasının düşüşü kendi yaşamıma deneyim teşkil edemez. Şaire göre, yaşamı anlamının ve anlamlı kılmanın gerçek yolu, empati kurmaktır. “Hayatı derk etmeğin / Asıl yolu”, başkalarının ezilişini izlemek yerine, kendini onun yerine koyarak, onun hissettiklerini hissetmekten geçer. Yaşamı algılayış biçimi olarak toplumsal kendiliğin gelişiminde bireysel yaşanmışlıklar önemlidir. Çünkü bütünü oluşturan bu parçalardır.

“Vapura Varmamış Yolu Yitirdin” şiirinde de başkalarıyla birlikte var olan insanın kendiliğini unutarak yabancılaşması söz konusudur:

*Konuştun her zaman öze adından
Öz ismin, öz sözün çıktı yadından
Yeter, yaralama kol-kanadından,
Kuşu da vurasın gözünden gerek*
(Vahabzade 1993: 58)

Şiirde kendiliğin birer imgesi olan “öz ismin” ve “öz sözün” ibareleri, başkalarıyla birliktelikteki ‘tek’liği yansıtır. Öz isim ve öz söz, bireysel kendiliğe ait birer imge iken; toplumsal kendiliğin tanımlama imgesine dönüşür. Toplum, birey için kendilik nesnesidir. Birey bu nesne aracılığıyla aynalanarak kendini dışarıdan tanımak arzusundadır. Ben, kendimi en iyi şekilde ancak dışarıdan bir göz tarafından tanıyabilirim. Dolayısıyla bu tanıtıcı göz, “Ben kimim?” sorusuna da en doğru cevabı verir. Toplumsal kendilik bilincinde tanınma ihtiyacı ‘öteki’yi doğurmuştur. Çünkü ‘ben’, tek başına olamayacağı için sürekli başkalarına/ötekine ihtiyaç duyar. Zira, insan da toplum içinde bir varlıktır. Bireysel kendiliği ifade eden ve bireyin kimliğini açığa çıkaran isim/ad, bu yüzden çok önemlidir. İsmi ve sözün toplumsal olanda yitirilmesi aynı zamanda şeyleşmenin/yabancılaşmanın ifadesidir.

Vahabzade, bireyin toplum veya toplumu yönetenler tarafından baskı altına alınarak ötekileştirilmesini eleştirirken, aynı zamanda olumsuz durumlarla karşı karşıya kaldığı hâlde kendilik bilincini incelemeyenleri de eleştirir. “Nasıl Düz Geçem” şiiri bu izleği vermesi açısından önemlidir:

*Bu yolun inişi, yokuşu eğri
Sellerin dağlardan akışı eğri.
Bu eğri yollara alışanların
Yerişi, duruşu, her işi eğri.*

*Sokak da eğridir, dalan da eğri.
Satan da eğridir, alan da eğri.
Ne vardı bir yüzü olsa riyanın
İp eğri, taş eğri, terazi eğri.
Seninle bir yolu adımlayanın
Maksadı, meramı, garazı eğri.*

(Vahabzade 1998: 69)

Bireylerin toplumsal olanda kaybolması, yitip gitmesi ve bu yapı içerisinde var olan olumsuz düzene ayak uydurması ontolojik anlamda yabancılaşmak, ötekileşmek anlamını taşır. Şiirde; “yol”, “sel”, “sokak”, “çıkılmaz sokak”, “satan”, “alan”, “ip”, “taş”, “terazi” gibi imge ve sembollerle dile getirilen bozulmuşluk, “eğri” sözcüğünün olumsuz ve soğuk çağrışımında netleşir. Bütün bir yaşamın göstergeleri durumundaki bu imge ve semboller, toplumsal kendilik bilincinin yokluğunu, var olanın ise çürümüşlüğüne açılar. Çürümüşlük içerisinde yaşama zorunluluğu, toplumsal olanla birleşip kaynaşmayı engellerken bireysel kendiliğin korunmasında da güçlük yaratır.

Toplumun kendiliğinden uzaklaşarak yabancılaşmasını sorgulayan şair, “Nereye Gidiyor Sabahımız” şiirinde gelecekle ilgili kaygılarını dile getirir:

*Kendimize sırt çevirip
Yabancıya kardeş dedik.
Biz yalanı körükleyip
Hakikata çıkdış dedik.
Yabancıyı taklit edip öyle sandık:
Biz de dönüp eren olduk.*

(Vahabzade 1998: 84)

Tarihi destanlaşan bir milletin geçmişinden habersiz yaşaması ve bu duruma kayıtsız kalması Vahabzade'yi derinden yaralar. Millî değerlerinden uzaklaşarak başkalarına yönelenlerle ilgili tespitlerini dile getiren şair, onların gerçek ve yalan arasındaki tercihte, kendilik bilincinden uzak olmayı yeğlediklerini söyler. Bu açıdan düşünüldüğünde dizelerde geçen “yabancı” ve “taklit” sözcükleri bireyin kimliksizliğine göndermede bulunur. “Öyle sandık demesi”, varoluşçu anlayışa göre bireyin kendini kandırmasıdır. Bu anlayışa göre özgürlük sorumluluğunu üstlenmeyen birey kendini kurtarma adına yalana sığınarak vicdani olandan ve gerçeklerden kaçma eğilimi gösterir. Şiirde bu eğilim; “Biz de dönüp eren olduk” şeklinde dile getirilir. Yabancıyı taklit etmek, kendine, özüne yabancılaşmaktır. Bunu bir dönüş olarak algılayıp “eren olduk” şeklinde olumlamak ise ironik bir söylemdir ve kendine savunma mekanizması geliştirmeye çalışan bireyin, suçluluk psikolojisinden kaçma eğiliminden başka bir şey değildir.

2. Bireysel Kendilik Bilinci

İnsanın kendisi olmayan varlıklarla etkileşimi sırasında gelişen kendilik bilinci, ilişkide olduğu imgeler bütününe ifade eder. Varoluşçu felsefeye göre, durağan olmayan, sürekli ilerleme halindeki birey, ne ise o olmayandır. Yani sürekli gelişen ve değişendir/yenilenendir. Buna göre, kendilik, sürekli yapılanma hâlidir. Bu yapılanma içerisinde kendini algılayış biçimi olan kendilik bilinci, başkalarına rağmen başkalarıyla birlikte ‘olmak’ demektir. “Ontolojik eşitsizlik, kendilik bilincini var eder. Yani kendilik bilincinin varlığının koşulu, bilinç ve dünya (özne-nesne) arasındaki bu farktır.” Toplum içinde değerleriyle birlikte yaşamak, kendiliği devam ettirerek var olmaktır. Kendilik bilinci ancak başka bir kendilik bilinci içinde tatmin olur. Ancak bir başkası içinde var olduğunda kendilik bilinci kendinde ve kendisi için

var olur.” (Dursun 2004: 57). Sürekliliğin esas olduğu kendilik bilincindeki gelişim, bireysel kimlik yaratımında kendi ile kendi olmayan arasındaki farkı ortaya koyar. Yaşam sahnesinde oynanan tiyatro ve onun öğeleri, kendilik bilincinin toplumsal yaratım özelliğinin bir yansıması gibidir. Bu özellikleriyle kendilik bilinci, hem kendini yaratır hem de yaşadığı dünyayı...

Vahabzade'nin ilk kendilik nesnesi annesidir. “Bir insan gibi kendimi hissettiğim andan itibaren iç çelişkiler içinde büyüdüm. Bende kendime dikkat çok erken yaşlarda başlamıştır.” (Vahabzade 1999: 13) diyen Vahabzade'nin, “Menim Anam” şiirinde dile getirdiği izlek, bireysel kendilik bilincinin oluşmasında başat değer olarak kabul ettiği anne(si) ve onu temsil eden değerleri açımlar niteliktedir:

*Savadsızdır
Adını da yaza bilmir
Menim anam...
Ancak mene
Say öğredib
Ay öğredib
İl öğredib
En vacibi dil öğredib
Menim anam.
Bu dil ile tanımışam
Hem sevinci
Hem de gamı
Bu dil yaratmışam
Her şiirimi
Her nağmemi,
Yoh men heçem
Men yalanam
Kitap kitap sözlerimin
Müellifi: Menim anam
(Vahabzade: 1979-a: 87)*

Şiiri, başlangıç dizelerinden “Bu dil ile tanımışam” dizesine kadar birinci birim; “Yoh men heçem” dizesine kadar ikinci birim ve son dört dizeyi de üçüncü birim olarak bölümleyen Şerif Aktaş, “Birimlerin her birinde ailede kazandırılan değerlerin insan kişiliğinin oluşmasındaki önemi ifade edilmiştir. Kültür alanını oluşturan bu değerlerin, kişinin çocukluk yıllarında, ailede kazandırıldığı dile getirilmiştir. Böylece annelerin, kültür değerlerini nesilden nesile aktarma işinde yüklendikleri ve doğal olarak yerine getirdikleri yüce görev, şiire özgü coşkuyla dile getirilmiştir. Böylece geleneksel kültürün sürekliliği, bu akışta annenin rolü ve değeri şiire özgü söyleyişle ifade edilmiştir. (..) Onun şiirlerinde ele alınan temel temalardan biri

hayatın doğal akışı içinde kazanılması gereken kültürel devamlılıktır.” der. (Aktaş 2010: 21) Kendilik bilincinin oluşmasında ilk aşama annedir. Çocuğun bireysel kendiliğinin gelişmesi için kendilik nesnesi görevini üstlenen anne, daha sonra bu görevini yaşamın diğer alanlarındaki kişilere bırakır. Anneden sonraki dönemde kendilik bilincinin gelişim süreci dışa dönüktür. Dışarıdaki varoluşlara yöneliktir. “Erikson toplumun, kimlik oluşumu için aynalayan bir kendilik nesnesi olduğunu da söylemektedir.” (Çuhadaroğlu Çetin 2001: 310). Aynalayan durumundaki toplum, bireyin kendi ve dışarı arasında kurduğu homojen yapıyı korumak zorundadır. Zira bu birliktelik sayesinde tam bir kendilik bilincine ulaşılmış olur. İnsanın kendi olması, öncelikle kendisiyle yüzleşmesinden, kendisini tanımasından geçer. Kendi dışındaki varlıkların içselleştirilerek bilince taşınması ise daha sonra olur. Dolayısıyla bireysel kendilik bilinci, ‘içerdelik’ ve ‘dışardalık’ta şekillenir. Kendilik bilinci ne kadar gelişirse, toplumsal kendilik bilinci de o kadar anlaşılır olur. Bir bütünün parçaları gibi algılanması gereken bu varoluş durumunda, öznel ve nesnel gerçeklikler birbiriyle uyuşmalı, birbirini tamamlamalıdır. Aksi hâlde, “Dağda Şelale Gibi” şiirinde olduğu gibi ‘olan’ ve ‘olması gereken’ arasında çatışma yaşanır:

*Onlar ölçüp biçtiler, her bir şeyi derinden
Özgesini korkutup, korkdular özlerinden
(..)
Kendisini düşünüp, özgeyi unuttular
Seslerden ses aldılar, öz sesleri olmadı
Yaşadılar ölü dek nefesleri olmadı
(..)
Öz sesi olmayanın ölümü sessiz geçer,
bin bin defa ölenin matemi yessiz geçer.*
(Vahabzade 1993: 10)

“Onlar ölçüp biçtiler, her bir şeyi derinden / Özgesini korkutup, korkdular özlerinden” dizelerinde, her zaman her şeyi bildiğini sandığımız gösterişli insanlardan korktuğumuzu, aslında hiçbir şey bilmeyen bu insanların kendi özlerinden korktuklarını bilmediğimizi söyler. “Bana göre insan kendisi hakkında ne kadar büyük düşünürse o kadar küçük insandır. Hem edebî şahsiyetimin oluşumunda hem de pedagoji faaliyetimde kendime ve başkalarına kendine dışarıdan bakmak hissini aşlamaya çalıştım.” (Vahabzade 1999: 14). Şairin “küçük insan” olarak nitelediği kişiler, bireysel kendilik bilincinden yoksun, kendilerine yabancı kişilerdir.

Şiirin diğer alıntı dizelerinde ise, kendilik bilincinin narsist eğilimleri anlatılmıştır. Bu tarz olumsuz varoluş durumundakiler, sadece kendisini düşünüp egolarını tatmin ederken başkalarını unutmuşlardır. Bunların kendiliklerini açmılayan öz sesleri olmadığı gibi, var olan sesleri ise, kendilerine ait değildir. Yabancılaşma boyutuyla “Seslerden ses al(an)” bu kişiler, kendi öz sesini çıkaracak nefesleri olmadığı için ölü gibi yaşayanlardır.

Şiirin “Öz sesi olmayanın ölümü sessiz geçer, / bin bin defa ölenin matemi yessiz geçer.” dizeleri, kendiliği açımlayan “ses” imgesiyle örüldür. Bu dizlerde, varoluşlarını kendilik bilincinin sesiyle ispatlayamayanların ölümü de “sessiz geçer” denilerek, mutlak gerçeklik olan ölümün bile onlara ait bir değerler manzumesi olamayacağını belirtir. Çünkü onlar, bir defa değil “bin defa ölen”lerdendir. Vahabzade, ötekileşmiş insanların benzer temsilcilerini Cengiz Aytmatov’un “Gün Olur Asra Bedel” romanından metinlerarasılık yoluyla mankurt olarak tanımlar:

*Kıçıklar önünde büyük görünen
Böyükler önünde serçeye dönen
Ucalar yanında boyunu danan
Eslini, kökünü, soyunu danan
Teze növ insana öz gezebinden
“Mangurt” legebini verene ehsen*

(Vahabzade 1987: 133)

Varoluşsal seçimlerini gündelik yaşamın tekdüzeliği üzerine kuran insan, kendi ‘oluş’unu ve yaratıcılığını gerçekleştirmekten uzak kalır. Kendine yabancılaşmanın açılımı olan bu görüngü, özgürlüğünü ve olanaklılığını fark edemeyen insanı, herkes gibi ‘olmak’lığa ve gündelikliğe tutuklu kılar:

*Özgenin keşfini “kanan” oldun.
Kürk gibi özünü sağlayanların,
değişen adına aldanan oldun.*

(Vahabzade 1993: 77)

İçi ile dışı bir olmayanları eleştiren şair, özünü saklayarak yabancılaşanların varoluşsal seçimlerindeki yanlışlıklarını dile getirir. Seçimlerini kendi oluş ve bireyleşme üzerine yapılandıran insan yaşamına, kendilik bilinciyle yön verir. İnsanı kapalı bir varlık olmaktan kurtararak açık varlık konumuna yükselten bireysel kendilik, bireysel ‘öz’ü ve değerler dünyasını açımalar. Dolayısıyla, bireyleşme yolunda başat bir değer olarak kabul edilen ve bireyin kendisiyle olduğu kadar yaşamla da yüzleşmesini sağlayan kendilik bilinci, varoluşsal farkındalık sağlama boyutu ve uyarıcı/uyandırıcı işleviyle tinsel algılayışlar bütünüdür. Yaşamı bireysel kendiliğinin farkındalığı ile anlamlandıran Vahabzade, “Kendim Olmalıyım” şiirinde:

*Tanımak isterim kendi sesimle
Yeter yaşadığım bir mahkum gibi
Dünyanın gözüne yahşı pisimle
Görünmek isterim olduğum gibi.*

Ne isem, ben o ’yum, karayım ya ak.

(Vahabzade 1998: 12)

diyerek olduğu gibi görünmenin erdeminden bahseder. Son dizede Mevlana'nın, "Ya olduğun gibi görün ya görüldüğün gibi ol" söylemini hatırlatan şair, toplumda gerçek 'ben'ini gizleyerek maskelenmiş 'ben'i ile dolaşanları eleştirir. İyi ya da kötü, insan bir bütündür. Her "ne isem" o şekilde görünmeliyim erdemi, tamlığa ulaşmış benlik bilincinin kendine güvenen sesidir. Bireyin, kendisiyle ilgili gerçekleri bilmesi ancak kendisiyle yüzleşmesi sayesinde olur. Toplumunu meydana getiren insanların da kendi gerçeklerini tanıması bireysel kendilik bilinci ile ilgili bir süreçtir. Vahabzade "Öz İçindedir" şiirinde, insan özünü kendi yaratır ve ne olmak istiyorsa onu seçer, düşüncesine sahiptir:

*Taş da kıymetlenir elden gidende,
Melek de sendedir, şeytan da sende.
İyi de, yaman da, dost da, düşmen de
Senin öz içinde, öz içindedir.*

(Vahabzade 1998: 114)

Bireysel kendiliklerin yaratımında içsel olan ile dışsal olan arasındaki ayrımı "öz" kavramıyla açmılayan şair, "Senin öz içinde, öz içindedir." derken, kendilik bilincini varoluşun başat değeri olarak kabul eder. Olumlu-olumsuz bütün 'oluş'ları üzerinde taşıyan varlık olarak insan, her hâliyle 'insani-öz'ün bilincine varmalı ve onun kıymetini bilmelidir. Çünkü "Taş da kıymetlenir elden gidende"...

Toplumsal ve bireysel kendiliklerin sorgulandığı "Seyiz Keçi" şiirinde de kendilik bilincinin farkındalığından uzak yaşayanların, "sürü bilinci" taşıdıklarını söyler:

*Talihin kısmeti, hükmüne bak sen,
Bir uyuz keçiye baş eğir sürü.
Komutan peşinde hücuma geçen
Bir ufak orduya benzeyir sürü.*

(Vahabzade 1998: 26)

İronik söylem ve imgelerle oluşturulan dizelerde, sosyal göndermelerle, dönemin siyasi ve toplumsal eleştirisi yapılır. Vahabzade, fiziksel-ben ve öz-ben/öteki ayrımından yola çıkarak bireysel kendiliğini sorguladığı "Men-Özümün Düşmeni" şiirinde, kimlik bağlamındaki sorgulamaları ile kendisiyle yüzleşir ve kendisini tanımaya çalışır:

*Men kimem? Bu soru
Her il ad günlerimde
öz-özüme vermişem
Cavab tapa bilmeyib
Bu soru önünde
Başımı endirmişem.
Men kimem?*

Men neçiyem?
Eşgim, dileklerim ne?
Niye geldim dünyaya,
Bu dünyada yerim ne?
Sağ iken de bilmirem
Ölüyem, diriyem men?
Evvelini, sonunu
Derk etmeyen, en adi,
Keslerden biriyem men.
İmkanla arzuların
Arasmda vurnuhan
Saat kefkiriyem men.
Zamanın dehresile
Ganadlı arzuları
Budanan bir bendeyem.
Men bir üzü ağamsa,
Bir üzü şermendeyem.

Men özümün düşmeni!
Her gün çekir çarmuha
Öz içimde men, meni.
Men özümçün hemişe
Bahdığca sirri artan
Müemmal şekilem.
Özüme ittihamçı, özgesine vekilem.
Bildiğim bu gedermiş
Meni menden gizleden
O suallar hedermiş.

(Vahabzade 2002: 77)

“Ben kimim?” sorusu karşısında cevap bulamayınca başını önüne eğen şair, “Ben kimim ve neciyim?” sorularıyla kimliğini ve yaşamdaki yerini tespitte çalışır. Aşkını, dileklerini, dünyaya niçin geldiğini, dünyadaki yerinin ne olduğunu sorgular. Sağ mı, ölü mü? olduğunu bilmediğini, öncesini ve sonrasını fark etmeyen herkesler gibi şeyleştiğini, gündelik yaşamın imkân ve arzularına kapıldığını, zamanın pençesinde arzularının budandığını ve çaresizliklerini anlatır. Şiirin ikinci bölümünde, kendi özünün düşmanı olduğunu söyleyerek, her yüzleşmede kaçamak davrandığı için bu tarz soruların içten içe kendini çarmuha gererek cezalandırdığını belirtir. Bu olumsuz varoluş durumundan kurtulduğu anda, kendisini kendisinden gizleyenine yine kendisi olduğu bilincine varır. “Bilmiciler” şiirinin “İnsanın betninde neler var, neler/ Ken-

dini anlamak çetinden çetin!” (Vahabzade 1993: 67) dizelerinde de insanın kendilik bilincine varıp kendisini tanıyabilmesi için uzun bir yolculuğa çıkması gerektiği üzerinde durulur.

Bireysel kendilik bilincinin ön plana çıktığı “Öz ‘Men’imin Ağası” şiirinde ise artık sorular ve sorgulamalar yerini, bilinçli bir kendi ‘oluş’un açık ve net ifadelerine bırakır:

*Öle-öle rezaletin içinde,
Berkimişem meşeggetin içinde.
Bu zülmetin, bu zilletin içinde
Olmuşamsa öz «menim»imin ağası
Olacağam Vetenimin ağası!*

(Vahabzade 2002: 23)

Vahabzade, yaşamın güçlükleri içerisinde dik ve sağlam durmayı başarabilen, zulüm ve zilletlerin içinden kendisi olarak çıkabilen ‘ben’, kendilik bilincinden aldığı güçle toplumsal olanı ifade eden vatanının bile ağası olabilir düşüncesindedir. “Gaye” şiirinde de Vahabzade, kendi oluş sürecini açımlayan “irade” ve “akide”sinden bahseder:

*İrademin ağasıyam
Egidemin kölesiyem
Egidemin yolunda da ölesiyem
Neçin nece yaşamağı o öğredib,
Heyatımı me’na ile nakışladı.
Meni mene tanıttırıb,
Meni büyük bir vetene bağışladı.*

(Vahabzade 1979: 5)

Şair, kendisini var eden değerlerden biri olan iradeye hâkimiyetine karşı, akidelerinin kölesidir. Onun yolunda ölüme bile razıdır. Çünkü Vahabzade’nin varoluş şartı akideleridir. Yaşama tutunmayı, yaşamı anlamayı ve anlamlandırmayı akideleri ışığında gerçekleştirmiştir. Kendisini kendi olarak tanıtan da akideleridir ki yüce olan bu vatana, kendisini o bağışlamıştır.

Şair, gündelik yaşamdaki ‘ben’ini tanıtırken, bireysel kendilik bilincinin oluşum aşamalarını, oradan toplumsal kendilik bilincine varışını, “Hayatı anlama, ızdırap ve yanmaktan geçer. Bu ızdırap, bu yangın nefrete dönüşünce duygular daha genişler, ferdi hisler içtimaileşir ve vatandaşlık duyguları kabarır.” (Vahabzade 1999: 9) şeklinde dile getirirken bireyselden toplumsala oradan vatandaşlık duygusuna kadar genişleyen bir benlik yapısından söz eder. “İkilik” şiirinde de, ‘görünen ben’ ile ‘görünmeyen öz-ben’ arasındaki ayrımı dile getirirken ‘asıl ben’in dışarıdan görünmeyen olduğunu söyler:

*Gözünle gördüğün men ayrı mendir
Esl men gözüne görünmeyendir
Özüm de bezmişem öz ses kuyumden
Düzünü ahtarsam göründüğümden ucayam
Bir fikrin dönmez kuluyam
Menim gâh sağımda gâh solumda
Bir göze görünmez men var men oyam*
(Vahabzade, 1985: 57)

Vahabzade'nin ilk şiirlerini vermeye başladığı dönem, Azerbaycan'ın tarihî, sosyal ve siyasal açıdan bir kaos dönemidir. İçindeki düşünceler ve dışındaki sistemin çatışması, şair ve toplum için bir ikilik getirecektir. Şiirde özellikle: “Özüm de bezmişem öz ses kuyumdan, düzünü ahtarsam göründüğümden ucayam” sözleri, içinde bulunduğu şartlar gereği duyduğu kaygıya işaret etmektedir. Şair, bu durumu bir başka şiirinde,

*Eğer boylanırsa sözüm özümden
Başga men eyleşip benim yerimde
Bir nâdan sözüne susuramsa men”
Demek gizlenmişem men öz sebrimde*

şeklinde dile getirerek, davası uğruna ‘asıl-ben’ini saklamak zorunda olduğunu bildirmek ister (Feyzioğlu 2006: 113).

Sonuç

Düzenin koyduğu kurallara, bunların dayattığı sınırlayıcı, yok edici yaptırımlarına karşı kendilik bilincini önceleyen Bahtiyar Vahabzade, bu bilinci nesnesi ile birlikte ele alır. Bireysel kendilik bilincinde nesne toplumdur. Nihayetinde insan, toplum ile birlikte bir bütünü temsil eder. Kendilik bilincini toplumsal ve bireysel kendilik bilinci olarak algılayan şair, toplum ile birlikte ve onun için var olduğunu hisseden yüce birey konumundadır. Bireysel özerkliğin en yüce değer olarak görüldüğü şiirlerde kendilik anlayışı, bireyin kendini gerçekleştirmede bir varoluş biçimi olarak önemsenir. Vahabzade'nin şiirlerinde, toplumsal ve bireysel kendilik bilinci, millî ve kültürel boyuttaki değerleriyle insani bir yönelişin yansımaları olarak görülmektedir. Şair şiirlerinde, dünyaya hükmeden mantıkları yıkarak bireye özel ve özerk bir yaşamsal yapı arayışındadır. Bu açıdan şair şiirlerinde, bireysel özgürlükleri sınırlayan ve onu görmezden gelen değer yargılarına karşı başkaldırarak kendilik değerlerini önceler. Zira Bahtiyar Vahabzade'nin bütün çabası, topluma dönük ve toplum içindir.

Kaynakça

- Aktaş, Şerif (2010), “Bahtiyar Vahabzade'nin Şiiri Üzerine”, *Gazi Türkiyat Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 6: 19-26.
- Çelik, Yakup (2010), “Bahtiyar Vahabzade'nin Şiirlerinde Varoluş Kaygısı”, *Erdem*

- Dergisi (Bahtiyar Vahabzade Özel Sayısı)*, 57: 27-34.
- Çuhadaroğlu Çetin, Füsün (2001), “Kendilik Patolojisi Belirtisi Olarak Kimlik Kargaşası”, *Türk Psikiyatri Dergisi*, 12 (4); 309-314.
- Durmuş, Mitat (2010), “Bahtiyar Vahabzade'nin Şiirlerinde Öteki Algısı”, *Erdem Dergisi (Bahtiyar Vahabzade Özel Sayısı)*, 57: 50-6.1.
- Dursun, Çiler (Eylül 2004), “Hegel’de Kendilik Bilinci ve Öteki İçindeki Yolculuk”, *Doğu Batı*, 28.
- Feyzioğlu, Nesrin (2006), “Bahtiyar Vahabzade'nin Şiirlerinde İnsan”, *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 30: 111-123.
- Göka, Erol (1997), *Varoluşun Psikiyatrisi*, Ankara: Vadi Yay.
- Karakaş, Şuayip (2010), “Vatan Şairi Bahtiyar Vahabzade”, *Gazi Türkiyat Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 6: 77-100.
- Özkan, Fatma (2009), “Bahtiyar Vahabzade”, *Türk Yurdu*, 263: 57-61.
- Vahabzade, Bahtiyar (1979), *Açılan Seherlere Selam*, Bakü: Yazıcı.
- _____, (1979-a), *Şiirler*; (Haz.: Yavuz Akpınar), İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- _____, (1985), *Özümle Söhbət*, Bakü: Azerbaycan Devlet Neşriyatı.
- _____, (1987), *Ahı Dünya Fırlanır*, Bakü: Yazıcı.
- _____, (1993), *Sonbahar Düşünceleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- _____, (1998), *Yücelikte Tenhalık*, (Türkiye Türkçesine Aktaranlar: Fatih Ordu, Seriy Ağayeva, Melahet İbrahimova), İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- _____, (1999), *Vatan, Millet, Anadili* (Türkiye Türkçesine Aktaranlar: Fatih Ordu, Melâhet İbrahimova, Seriy Ağayeva), Ankara: AKM Başkanlığı Yayınları.
- _____, (2002), *Sandığdan Sesler*, Bakü: Tefekkür.
- _____, (2008), *Eserleri*, Bakü: Yazıcı.